

UOT: 39

Tural ŞİRİYEV
Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi,
t.ü.f.d., dosent.
tural.shiriyev@mail.ru

Səfəvilər dövründə məhərrəmlik mərasimlərinə dair

About ceremonies muharram in the Safavid period

О церемониях месяца мухаррам в Сефевидском государстве

Xülasə: Məqalədə Səfəvilər dövründə keçirilən Məhərrəmlik mərasimlərindən bəhs edilir. Kərbəla hadisəsi ilə bağlı məhərrəmlik mərasimləri haqqında isə nisbətən geniş məlumat verilmişdir. Burada Kərbəla hadisəsini yaradan dini-siyasi səbəblər, hadisənin nəticələri və təziyə mərasimləri haqqında mənbələr əsasında tədqiqat aparılmışdır. Məhərrəm ayında Kərbəla şəhidləri üçün matəm mərasimləri ilk dəfə olaraq X əsrin ikinci yarısında Büveyhilər dövründə Bağdadda, daha sonra isə Həmdanilər dövründə Suriyada, Fatimilər dövründə Misirdə, habelə İraq və Livanda, Səfəvilər dövründən isə Azərbaycanda geniş şəkildə keçirilmişdir. Mənbələrdə bu mərasimlərin əhalisinin əksəriyyəti şiələrdən ibarət olan İran və İraqda açıq şəkildə, sünnilərin çoxluq təşkil etdiyi müsəlman ölkələrində isə fərdi evlərdə keçirildiyi qeyd edilir.

Açar sözlər: Səfəvilər, məhərrəmlik mərasimləri, ritual, adət-ənənə, təziyə.

Abstract: In the article deals Muharram rituals during the Safavid period. In the article gives more detailed information about the ceremonies of taziya in connection with the Karbala incident. Here is a study based on the religious and political reasons that led to the Karbala incident, the sources of the incident, and the fresh ceremony. In the month of Muharram, the mourning ceremonies for the martyrs of Karbala were first held in the second half of the 10th century in Baghdad during the Buwayhids, then in Syria during the Hamdanis, Fatimid's in Egypt, as well as in Iraq and Lebanon, and during the Safavid period in Azerbaijan.

Keywords: Safavids, Muharram ceremonies, rituals, tradition, taziya.

Резюме: В статье повествуется о церемониях месяца мухаррам. Сефевидского периода. Здесь даются достаточно обширные сведения о церемониях «мухаррамлика», связанные с событиями в Кербале. Здесь на основе источников исследуются религиозно-политические причины, приведшие к этим событиям, их результаты и поминальные церемонии. Траурные мероприятия в месяц мухаррам впервые были проведены во второй половине X века в Багдаде при Бувейхидях, затем в Сирии при Хамданидах, в Египте при Фатимидах, а также в Ираке и Ливане. При Сефевидах они стали широко проводиться в Азербайджане. Источники отмечают, что в Иране и Ираке, где преобладали шииты, эти церемонии проводились открыто, а в мусульманских странах с большинством суннитского населения – в частных домах.

Ключевые слова: Сефевиды, церемонии месяца мухаррам, ритуал, обычаи и традиции, тазия.

Giriş

Kərbəla hadisəsi ilə bağlı həqiqətlər zaman-zaman müsəlman xalqları arasında təbliğ edilmiş və nəsil-dən-nəslə ötürülən bu "dastan" yeni cərəyanların, mədəni sistemlərin təsiri altında formalaşır. Dini inancın əhalinin bütövləşməsidəki rolunu öbə çəkən müəlliflərə görə tarix boyu müəyyən bir dini təlim ona mənsub olan toplumun yalnız düşüncəsində deyil, həm də onun sosial-ictimai həyatında ifadə olunmuşdur. Bu baxımdan, imam Hüseyin şəhid edilməsi şüalər arasında birlik üçün güclü bir ideoloji əsas yarada bildi. Bütün dini-siyasi təqiblərə baxmayaraq, bu faciəli hadisənin xatirəsini mümkün olan bütün vasitələrlə yaşatmağa böyük əhəmiyyət verildi. İmam üçün təziyə saxlamaq, daha geniş mənada Peyğəmbər ailəsinin cəkdüyü əziyyətləri bölüşmək imanın əsl mənasına çevrildi. İmamlara qarşı olan məhəbbət bütün təziyə ritualları ilə ifadə olunurdu.

Səfəvilərə qədərki dövr

Məhərrəm ayında Kərbəla şəhidləri üçün matəm mərasimləri ilk dəfə olaraq Bağdadda Büveyhi hakimi Muizzüddövlənin göstərişi ilə 352/963-cü ildə rəsmi şəkildə keçirilmişdir [9, s.56]. Əvvəllər şüaliyin zeydi qoluna aid olan Deyləm büveyhiləri Abbasilərin paytaxtı olan Bağdadı 334/945-ci ildə ələ keçirəndən sonra, əslində, on iki imamçıların şəhərdə çoxluq təşkil etdiyini nəzərə alıb onlarla yaxın olsalar da [15, s.473], hər hansı bir cərəyana daha çox bağlanmadan, bütün məzhəbləri bərabər şəkildə dəstəkləmək mövqeyini tutdular [5, s.93]. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Muizzüddövlənin Bağdadı ələ keçirən zaman xəlifə Müstəqfimin (333-34/944-46) yerinə Mutilillahun (334-363/946-974) Xilafət taxtına otumasında əsas rol oynamasının davamı kimi şüa Büveyhi xanədanlığı ilə sünni Abbasi xəlifələri arasında

yaxın münasibət mövcud idi [9, s.50-51]. Bu uzlaşma ilə Abbasi – Büveyhi toraqlarında islamın iki ayı məzhəbinə mənsub hakimlər tarixdə ilk dəfə olaraq vahid qüvvə kimi çıxış etdirildilər [9, s.49]. Beləliklə, Büveyhilər dövründə Əhli-beyt tərəfdarları üçün yaranmış əlverişli şərait onların xeyli fəallaşmasına imkan yaratdı. Onlar artıq aşkar şəkildə və təqiblərlə qarşılaşmadan öz məzhəbi görüşlərini ifadə edə bildirdilər [5, s.93]. İbn əl-Əsir yazır ki, Muizzüddövlə 10 məhərrəm (aşura – T.Ş.) günü Bağdadın bütün dükən və bazarlarını bağlatdıraraq, imam Hüseyinə matəm saxlamaq üçün hamıya qara geyinib dəstə-dəstə şəhərin küçələrində yürüş etməyi və mərsiyələr oxumağı əmr etdi [15, s.473]. Müəllif, sonrakı dövrlərdə bu mərasimin artıq bir ənənə kimi qəbul edildiyi və eyni ehtisamlı keçirildiyini də qeyd edir [15, s.516].

İslam mədəniyyəti tarixini araşdıran bəzi alimlər, o cümlədən amerikan Ç.Samuel "İntibah dövründə İngiltərə və İslam" əsərində yazır ki, Kərbəla hadisəsi ilə bağlı matəm mərasimləri XVIII əsrin sonlarına və ya XIX əsrin əvvəllərinə qədər dramatikləşdirilməmişdir [4, s.229-230]. M.Ayub, B.Şəddi kimi müəlliflər isə sübut etməyə çalışırlar ki, X əsrin ikinci yarısından etibarən məhərrəmlik mərasimləri Həmdanilər dövründə (890-1004) Suriyada, Fatimilər dövründə (909-1171) Misirdə [2, s.153], habelə İraq və Liviya və geniş şəkildə keçirilmişdir [1, s.100]. Ərəb şərqşünası B.Şəddi bu mərasimlərin əhəmiyyətini əksəriyyəti şüalərdən ibarət olan İran və İraqda açıq şəkildə, sünnilərin çoxluq təşkil etdiyi müsəlman ölkələrində isə fərdi evlərdə keçirildiyini qeyd edir [1, s.120].

Etnoqraf Ə.Əhməd Büveyhilər və Fatimilərdən Səfəvilərə qədər olan dövr ərzində müsəlman ölkələrində siyasi-ideoloji vəziyyətin şüalər üçün əlverişli olmadığını və bununla əlaqədar Kərbəla hadisəsinin anma mərasimlərinin də qeydə alınmadığını yazır [7, s.408]. Lakin nəzərə alınmalıdır ki, Hülakülər dövründə yerli torpaq sahibləri və ruhanilərə yaxınlaşmaq məqsədilə [8, s.292] də olsa, şüa məzhəbinin hakim dairədə qəbul edilməsi və xüsusilə Qazan xan tərəfindən dəstəklənməsi [25, s.51], Olcaytu xanın dövründə isə şüaliyin rəsmi dövlət dini kimi qəbul edilməsi ilə bağlı tarixi faktlar [11, s.98] həmin dövrdə Kərbəla şəhidləri üçün təziyə mərasimlərinin ictimai qaydada keçirilməsi ehtimalını əsaslı şəkildə artırır.

Səfəvilər dövrü

Səfəvilər dövlətinin meydana gəlməsi və şüa məzhəbinin ölkədə hakim ideologiyaya çevrilməsi [5, s.108-109] Kərbəla hadisəsi ilə bağlı təziyə mərasimlərinin Azərbaycanda geniş şəkildə keçirilməsinə şərait yaratdı; məlum olduğu kimi, 1501-ci ildə Azərbaycan Səfəvilər dövlətinin əsasını qoyan I Şah İsmayılın ən mühüm tədbirlərindən biri dini islahat keçirilməsi oldu. Təbrizə daxil olmanın ilk günlərindən, yəni həmin ilin payızında islamın

imami-şiə (on iki imam – “isna əşəriyə”) məzhəbi rəsmi dövlət dini elan edildi [6, s.58].

Səfəvi xanədanlığı dövlətin ideoloji siyasətində şiə məzhəbinin əqidə əsaslarından irəli gələn vəlayə^ə prinsipinə görə Əhli-beyt imamlarının ilahi fəziləti və mübarizə yolunun təbliğinə geniş yer verir [18, s.1-15]. Ona görə də Səfəvi ölkəsində dini mərasimlərin, xüsusilə məhərrəmlik mərasimlərinin ictimai qaydada keçirilməsini bir çox hallarda bilavasitə hakim təbəqədən olan dövlət məmurları təşkil edir və özləri də bu mərasimlərdə iştirak edirdilər. İsgəndər bəy Münşi hətta hökmdarların da qatıldığı təziyə mərasimlərini belə təsvir edir: “Bu xanədanın belə bir qaydası var ki, aşura günü padşah, bütün əmirlər və qoşun başçıları Seyyidəş-şühədanın (imam Hüseynin – T.Ş.), Kərbəla mərkəzində qətl olunanların təziyəsini keçirir, əza tuturlar. [Əzadlar] hökmdarın yanında əza həndaməsi qurur, göz yaşları tökürülər” [16, s.543].

Müxtəlif mənə və tarixi ədəbiyyata əsasən məlum olur ki, Səfəvilər dövründə Kərbəla hadisəsinə matəm tutmanın savab qazanmağa vasilə olaçağı əhaliyə təbliğ edilirdi [3, s.254]. Xalq arasında ənənəyə çevrilmiş məhərrəmlik mərasimlərinin ayrı-ayrı təziyə elementləri bəzi sünni kəsimlər tərəfindən də icra olunurdu [7, s.408] ki, bu isə Kərbəla şəhidlərinə təziyə saxlamağın Azərbaycanda təkcə şiə məzhəbinə xas olan bir ənənə olmadığını, müəyyən mənada ümumxalq səciyyəsi daşdığını göstərirdi.

İ.Münşi əzadlıq mərasimlərində iştirak etməyin vacib hesab edildiyinə də diqqət çəkərək, yazır: “... aşura günü təziyə məclisi Sahibabad meydanının yanındakı mərhum Həsən padşahın məscidində tərtib olundu. Bütün əmirlər gəldilərsə də, Əmir xan qəflətə qapılıb gəlmədi. Əzəmətli əmirlər bu qəfləti qəbahət bilib onun ardınca adam yolladılar” [16, s.543]. Göründüyü kimi, hansı zülməyə mənsub olmasından asılı olmayaraq, hamının bu məclislərə qatılması və müxtəlif ritualların icra edilməsi prosesində özünü hamı ilə bərabər tutmaq məhərrəmlik mərasimlərinin ən maraqlı cəhətlərindən biri idi. 1646-1648-ci illərdə Azərbaycana ilk səfəri zamanı Təbrizdə şahidi olduğu məhərrəmlik mərasimində bütün sosial təbəqələrdən olan şəxslərin iştirak etməsi və hamının bir-birinə şəfqətlə yanaşması Övliya Çələbinin də diqqətini cəlb edir: “Hər il məhərrəm ayının Aşura günü bütün görkəmli şəxslər, böyükklər və kiçiklər – hər kəs Çevgan meydanına toplaşır. ... Və bu gün bir çox görkəmli adamlar tuluqlarını boyunlarına asıb, çəkinmədən Hüseynin ruhu üçün su payladılar” [10, s.293].

XVII əsrin ikinci yarısında bir neçə dəfə Səfəvi ölkəsində olmuş fransalı tacir Jan Şardən burada keçirilən bir sıra bayram mərasimləri ilə yanaşı, məhərrəmliklə də bağlı maraqlı məlumatlar qeyd almışdır. Sasanilər dövründə səkkiz gün davam edən Novruz bayramının ərəb fütuhətindən sonra qəbul edilən hicri-qaməri təqviminə əsasən ilin birinci gününün yaz gecəgündüz bərabərliyinə deyil, məhərrəm ayının ilk gününə düşməsi ilə bağlı olaraq ildən-ilə zəifləyib, dəbdən düşdüyünü yazan Şardən əlavə edir ki, səfəvilərdə “... yeni ilin ilk günü (məhərrəmin biri – T.Ş.) bayram şənliyi keçirə bilməzdilər. Məhərrəm ayının ilk günü ictimai matəm günləri olduğu üçün Əli tərəfdarlarının (imam Hüseyn və dəstəsi – Ş.T.) şəhid olmalarını qeyd etməyə həsr edilir” [17, s.47]. Məlumatdan gördür ki, müəllif Səfəvi dövlətində ilin hicri təqviminə əsaslanıb, məhərrəm ayı ilə başlamasını əsas götürərək, məhz həmin ayda üst-üstə düşdüydü halda bayram şənliklərinin qadağan edildiyini qeyd etsə də, bununla əlaqədar ölkədə bayram ənənələrinin getdikcə zəifləməsi qənaətinə gəlir. Halbuki, səfəvi dövrünə aid bir çox mənbələrdən, demək olar ki, əhali Novruz şənliklərini, əvvəllər olduğu kimi, XVI – XVII yüzilliklərdə də eyni tərtdə və ictimai qaydalarla keçirmiş, əsrlər boyu qəbul edilmiş ənənəyə uyğun olaraq, yazın gəlişini yeni ilin başlanğıcı hesab etmişdir. Bu haqda məlumat XVII – XVIII əsrlərdə yaşamış Təsir Təbrizinin “Eydi-novruz” şeirində də əks olunmuşdur. Şair həmin dövrdə Azərbaycanda xalq bayramlarına olan münasibət və köhnə ilin təhvil olmasının Novruz gününə aid edilməsini belə ifadə edir:

“Daxi eydi-fərxündə” novruzdur
Ki, ondan cəhan bəxti firuzdur.

Bu gündür ki, təhvili-xurşid^ə olur,
Bu gün cümlə aləmə eyd olur.

Bu gün oldu məxsus eysü sürur,
Bu gündür ki, zinət olubdur zərur” [24, s.38-39].

Çikaqo Universitetinin professoru G.S.Hodgson da oxşar yanlışlığa yol verərək, səfəvilərdə məhərrəmliyin daha geniş qeyd edilməsinə görə, hətta bəzi dini bayramların əhali arasında diqqətdən kənar qalmasını iddia edir. Hodgson yazır ki, səfəvilər imam Hüseynlə bağlı müxtəlif kədərli hadisələri səhnələşdirib, bu barədə xütbə və mərsiyələri təkmilləşdirdiyi üçün

^ə Şiəlikdə Peyğəmbərdən (ə) sonra imamın icmaya rəhbərliyi (Bax: N.F.Seyidəliyev. Dini terminlər lüğəti. Bakı, “Elm və təhsil”, 2015, s. 93).

^ə “Eyd” fars dilində - “bayram”, “fərxündə” isə “ugurlu”, “xoşbəxti” deməkdir (Bax: Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənən ərəb və fars sözləri lüğəti. I cild, s. 138, 194).

^ə Yaz gecə-gündüz bərabərliyi nəzərdə tutulur.

"məhərrəm matəmi xalqa açıq zikrlərlə birlikdə, vəlilərin (Peyğəmbər və imamlar – T.Ş) mövlud xidmətlərinin (mövlud bayramlarının – T.Ş) yerini ala bildi. Məkkədəki həccə işarə edən "böyük" bayramın (Qurban bayramı – T.Ş) nisbi parlaqlığını belə azaldı. ... Eyni şəkildə, rəsmi ibadət mərkəzi olan məscidlərə alternativ təsəvvüf xanəqahlarının yerini, xüsusi olaraq Hz. Həsən, Hz. Hüseyin və məhərrəm matəmi ilə əlaqədar müqəddəs bir yer olan imambare" tutdu" [13, s.39]. Maraqlıdır ki, yuxarıda göstərilən Səfəvilər dövrünə aid məxəzlərdə istər dini, istərsə də digər ənənəvi bayramların keçirilməsinə, hətta hakim təbəqədə belə xüsusi önəm verildiyini göstərən keyfi məlumatlar mövcud olduğu haldəməhərrəmlik mərasimləri haqqında təsadüfi hallarda söhbət açılır. Fikrimizcə, bu, həm də onunla bağlıdır ki, hansı məzhəbə aid olmasından asılı olmayaraq, islam fiqhi əsaslarına görə bütün müsəlmanlar üçün ortaq dini bayramların məişətdə öz yeri olmuşdur. Bununla yanaşı, mənbələrə əsasən demək olar ki, məhərrəmlik mərasimləri də səfəvilərin dini-ideoloji təbliğatında mühüm yer tuturdu; onlar bu mərasimlərin keçirilməsini hər vasitə ilə stimullaşdırır və daha geniş ərazilərdə yayılması- na çalışırdılar [7, s.409].

XVI – XVII əsrlərdə Azərbaycana səfərləri zamanı məhərrəmlik mərasimlərinin bilavasitə şahidi olmuş J.Şardən [17, s.47], Y.Streys [26, s.267], K.Brən [22, s.56], F.Kotov [28, s.88], M.Membre [26, s.64] kimi müəlliflərə görə səfəvilərdə təziyə mərasimləri məhərrəm ayının ilk on günü keçirilirdi ki, bu da imam Hüseyin və tərəfdarlarının Neynəva (Kərbəla) çölündə şəhid olana qədər mühasirədə qaldıqları on günə bağlı idi. Eyni zamanda, məlumatlardan görünür ki, məhərrəm ayının "qətl sinan gün", yaxud "aşura" adlanan 10-cu günü" əzadərlik mərasimi daha kütləvi hal alırdı. Xüsusilə aşura günü daxil olmaqla, üç gün müddətində təziyə mərasimləri daha da izdihamlı keçirilirdi və müxtəlif ehsanlar verilir. Bu haqda Ö.Çələbi nisbətən dəqiq məlumatlar verir: "Üç gün-üç gecə çox gözəl söhbətlər edib Kərbəla şəhidlərinin ruhları üçün yüz minlərlə qazan aşura" bişirib varlı və yoxsul, tanınmış və ya adi şəxslərə paylayıb savabını Kərbəla şəhidlərinə hədiyyə edir..., susayanlara şərbət və dadlı sular paylayarkən, içənlər: (Qur-anın bu ayətini: – müəllif) "Rəbləri də onlara çox təmiz bir şərab içirmişdir" [İnsan, 21] – deyirlər, bəziləri (bu ayəni: – müəllif) "... nuş edin" [Nisa, 4] – deyir" [10, s.293]. Müəllifin Təbrizdə müşahidə etdiyi bu mərasimdə "yüz minlərlə qazan aşura" yeməyinin bişirilib paylanması faktı aşura gününün nə qədər geniş miqyasda keçirildiyini göstərir. İ.Münşi də məhz aşura günün

** Təziyə mərasimlərinin keçirilməsi üçün nəzərdə tutulan xüsusi yerlər.

*** Ərəb dilində ما شورا – "aşura" sözü "on" sayını bildirir.

**** Aşura günü verilən eyni adlı xüsusi yemək.

təziyə məclisinin xüsusi tərtib edildiyinə işarə edərək, yazır ki, Əmir xan həmin gündə əlaqədar məclisə iştirak etmədiyinə görə "əmirilər bu qəfləti qəbahət bilib, onun ardınca adam yolladılar" [16, s.543].

Beləliklə, müxtəlif qaynaqlara əsasən aydın olur ki, Səfəvilər dövründə məhərrəmlik mərasimləri ölkə əhalisi tərəfindən bir dini ənənə olaraq qəbul edilmiş və müqəddəs hesab edilən dəyər ətrafında, həm də xalqın mənəvi birliliyini ifadəsi kimi çıxış etmişdir.

Kərbəla müsibəti Əhli-beytə yüksək ehtiram bəsləyən müsəlman ölkələrində kəskin etirazlar doğurdu. Bu baxımdan, müsəlman cəmiyyətində ictimai-fəlsəfi fikrə ciddi təsir edən Kərbəla hadisəsi imam Hüseyinin simasında zülma qarşı mübarizə simvoluna çevrildi. Müsəlman-şərq ədəbiyyatında yeni dini-fəlsəfi mövzunun meydana gəlməsi də, fikrimizcə, məhz bununla bağlı idi. M.Buttanrı isə yazır ki, müsəlman ölkələrində, əsasən, Səfəvilərdən başlayaraq yeni ədəbi ənənənin meydana gəlməsinə zəmin yaradan amil Kərbəla şəhidləri üçün əza saxlamağın savab qazanmağa səbəb olacağı inancı ilə əlaqədar olmuşdur [3, s.254].

Azərbaycan ədəbiyyatında hələ erkən dövrlərdən geniş yayılmış Kərbəla vəqəsinin xüsusi təsirli üslubla vəsf edildiyi və adətən ərəb, fars, daha sonra türk dilində müxtəlif janrlarda yazılmış əsərlər "məqtəl", yaxud "məqtəli-Hüseyin" adlanırdı [3, s.254]. Ərəb dilində "məqtəl" "qətl" sözü ilə eyniköklü olub, "qətl yeri" deməkdir. Elmi ədəbiyyatda isə "məqtəl" termin səciyyəsi daşıyır və islamın ən böyük şəhidləri, xüsusilə də imam Hüseyinin şəhadəti haqqında yazılan əsərlər anlamında işlənir [20, s.10].

Azərbaycan ədəbiyyatında ilk məqtəl Hüseyin Vaiz Kaşifinin 1502-ci ildə fars dilində yazdığı "Rövzətüs-şühədə" əsəridir. Türk dilində yazılmış ilk məqtəl isə M.Füzulinin məşhur "Hədiqətüs-südə" ("Xoşbəxtlər bağçası") adlı əsəridir. Azərbaycan bədi nəsrinin ən klassik öməyi sayılan "Hədiqətüs-südə" müəllifin dini düşüncə, iman və əqidə duyğularının bədi əksi baxımından çox səciyyəvidir. Sözləri adətən məqtəl şəirlərindən götürülən mərsiyəxanlar tərəfindən oxunardı. A.Mirzəyevə görə əvvəllər təziyə məclislərində, əsasən, mərsiyələr oxunduğuna görə onu oxuyanlara da "mərsiyəxan" deyilmişdir. Sonralar məhərrəm ayının ilk on günündə oxunan kiçik həcmli mərsiyələri nisbətən irihəcmli rövzələr əvəz etdiyi üçün həmin əsərdən parçalar oxuyanlara "rövzəxan" deyilmişdir [19, s.26].

Azərbaycan ədəbiyyatında məqtəl yazmaq ənənəsi sonrakı əsrlərdə də davam etmiş və əsasən Füzuli yaradıcılığının təsiri altında inkişaf etmişdir. Azərbaycan türkcəsində məqtəl yazmaq, əsasən, Səfəvi hakimiyəti zamanından şiəliyin təbliği ilə bağlı inkişaf etməyə başlasa da, Qacarlar dövründə ən yüksək mərhələyə çatmış və dini-fəlsəfi poeziya kimi ədəbi hadisəyə çevrilmişdir.

Nəticə

Beləliklə, müxtəlif qaynaqlara əsasən aparılan tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, Səfəvilər dövründə məhərrəmlik mərasimləri ölkə əhalisi tərəfindən bir dini ənənə olaraq qəbul edilmiş və müqəddəs hesab edilən dəyər ətrafında, həm də xalqın mənəvi birliyinin ifadəsi kimi çıxış etmişdir. Səfəvi dövrünə aid mənbələr göstərir ki, həmin dövrdə təziyə mərasimləri, əsasən, ölkənin paytaxtı və ətraf ərazilərin açıq meydanlarında keçirilmiş, Saafəvi xanədanlığı isə bu mərasimlərin ölkənin daha geniş ərazilərində keçirilməsi-nə çalışmışdır.

Ədəbiyyat

1. Al-Sheddi B.F. The roots of Arabic theatre. University of Durham, 1998.
2. Ayoub M. Redemptive Suffering in Islam: A Study of the Devotional Aspects of Ashura' in Twelver Shi'ism, Lahey, 1978.
3. Buttani M. Kerbela Olayının Azərbaycan və Türk Tiyatrosuna Yansıması. Çeşitli Yönləriylə Kerbela. Başbakanlık Tanıtma Fonu ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın katkılarıyla 20-22 Mayıs 2010 tarihinde Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen Uluslararası Kerbelâ Sempozyumu bildirileri. II. Cilt, Editör: Dr. A.Yıldız – A.Aksu, Sivas, 2010.
4. ChewSamuel. The Crescent and the Rose: Islam and England During the Renaissance. New York, Octagon Books, Inc., 1965.
5. Daftary F. Şii İslam Tarihi. İstanbul, İngilisceden çeviren: Ahmet Fethi. "ALFA" Basım Yayını, 2014.
6. Əfəndiyev O.Ə. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı, "Şərq-Qərb", 2007.
7. Əhməd Ə.S. Səfəvilər dövründə din və dini münasibətlər. Bakı, "Mütərcim", 2019.
8. Əliyərli S. Azərbaycan tarixi (Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı, "Çıraq", 2009.
9. Güner A. Büveyhilər Dönemi Ve Çok Seslilik. D.E.Ü. İlahiyat Dergisi. Sayı XII, İzmir, 1999.
10. Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bursa - Bolu - Trabzon - Erzurum - Azerbaycan - Kafkasya - Kırım - Girit. 2. Cilt, 1. Kitap. Hazırlayanlar: Y.Dağlı – S.A.Kahraman. İstanbul, YKY, 2005.
11. Hanifi Ş. Ehl-i Beyt Siyasət İlişkisi (İlhanlılar Dönemi). EKEV Akademik Dergisi. Yıl: 13, Sayı: 41, 2009.
12. Həsən bəy Rumlu. Əhsənüt-tavrix (Tarixlərin ən yaxşısı). Kastamonu, "Uzanlar", 2017.
13. Hodgson M.G.S. İslam'ın Serüveni. Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç və Tarih, Türkçe tercümə üçün redaksiyon, yayına hazırlama və təshih: Metin Karabaşoğlu, Cilt 3, İstanbul, "Yeni Şafak" İz Yayıncılık, 1995.
14. Xacə Zeynalabidin Əli Əbdü bəy Şirazi. Təkmilətül-əxbar (Səfəvi dövrü – Şah İsmayıl və Şah Təhmasib dövrlərinin tarixi). Bakı, "Elm", 1996.

15. İbnül-Esir. İslam Tarihi. El-Kamil Fit-Tarih Tercümesi. Cilt 8, Çeviren: A.Ağırakça. İstanbul, Bahar Yayınları, 1991.
16. İsgəndər bəy Münşi Türkman. Dünyanı bəzəyən Abbasın tarixi (Tarixeləməraye-Abbasi). Bakı, "Şərq-Qərb", 2010.
17. Jan Şərdən. Səyahətnamə. ("Parisdən İsfahana səyahət"), Bakı, "Elm", 1994.
18. Mir Caferi Hüseyn. Şiilik və Səfəvi Şiiliği, İstanbul, 1972.
19. Mızəyev A. Füzulinin "Hədiqətü-südə" əsəri orta əsrlər tərcümə abidəsi kimi, Bakı, 2001.
20. Nağısoylu M. A.Bakıxanovun "Riyazül-qüds" əsəri. Bakı, "Elm və təhsil", 2014.
21. Nasiriyani Y. Şiiliğin İran'da Gelişməsi və Resmî Mezhep Oluşu. Ankara, 1970.
22. Pyer Davit. Dünya və ya onun dörd tərəfinin ümumi təsviri; Kornel Lə Brən. Noskoviya, İran və Şərqi Hind adalarına səyahət (iqtibaslar). Bakı, "Nurlan", 2006.
23. Seyidəliyev N.F. Dini terminlər lüğəti. Bakı, "Elm və təhsil", 2015.
24. Təbrizi Təsir. Türkçe şeirləri. Bakı, "Nurlan", 2011.
25. Togan Z.V. Ümumi Türk Tarihine Giriş. İstanbul 1981.
26. Venesiyalı Şah I Təhmasibin sarayında (Mikele Membre və Vinçenzo Alessandri). Tərcümə, ön söz və şərhlər prof. O.Əfəndiyevindir. Bakı, "Təhsil", 2005.
27. Стрейс Я.Я. Три путешествия. Пер. Э.Бородиной. Под ред. А.Морозова. Москва, 1935.
28. Хожение купца Федота Котова в Персию. /Русские путешественники в странах Востока. Публикация Н.Кузнецовой. М., 1958.